

УДК 070]:159.942-057.36: 821.161.2-94

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВОЄННИХ ЩОДЕННИКІВ

КОВАЛЕНКО Алла,

канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна,
e-mail: kovalenkoalla777@gmail.com.**ТЕЛЬПІС Дмитро,**

магістр,

Бердянський державний педагогічний університет, вул. Шмідта 4, м. Бердянськ, Запорізька обл., 71100,
Україна, e-mail: dmitrytelpis@gmail.com.

Стаття присвячена визначенню ролі емоцій та емоційних станів як інструментів відображення відчуттів і переживань, емоційного досвіду військових у щоденниках про війну, їхньому впливу та мотивації. Встановлено, що емоції та емоційні стани визначають специфіку нарації в щоденниковому тексті, засоби відтворення суб'єктивності, композиційні особливості, спосіб комунікації з героями, читачами та автокомунікації. Виокремлено та систематизовано емоції (серед них первинні, вторинні), названі й неназвані, домінуючі емоційні стани автора, героїв та читачів, що стали основою для написання «Щоденника військового лікаря» В. Чернієнка й репрезентували аксіологічний аспект феномена війни.

Ключові слова: війна, емоції, емоційні стани, соціально-комунікативні технології, щоденник.

PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF MODERN UKRAINIAN MILITARY DIARIES

The article is devoted to determining the role of emotions and emotional states as tools for reflecting feelings and experiences, emotional experience of the military in diaries about the war, their influence and motivation. It is established that emotions and emotional states determine the specifics of narration in the diary text, the means of reproducing subjectivity, compositional features, the way of communication with heroes, readers and auto-communication. The emotions (among them primary, secondary), named and unnamed, dominant emotional states of the author, characters and readers, which became the basis for writing "Diary of a Military Doctor" by V. Chernienko and represented the axiological and psychological aspects of the phenomenon of war, are singled out and systematized.

Keywords: war, emotions, emotional states, social and communication technologies, diary.

Вступ. Військовий дискурс в українській літературі, журналістиці, документалістиці, мистецтві, зрештою, у повсякденні став домінуючим у зв'язку зі стрімкою появою великої кількості текстів, написаних унаслідок перебування в зоні бойових дій на Сході України з 2014 р., а згодом і розгортання російсько-української війни на теренах всієї держави. Очевидно, що ці чинники, як і наслідки війни, провокують написання й вивчення значної кількості щоденників.

Актуальність дослідження. Важливим аспектом наукових досліджень воєнної публіцистики, документалістики є авторське осмислення «війни» як феномена, позиція оповідача, суб'єктивність та специфіка оповідності в тексті. Тут автор демонструє її читачеві, тому що вона є особливою для дослідження аксіологічного аспекту війни. Українська дослідниця Н. Чиж [11] слушно підкреслює, що ці тексти «обумовлюють інтерпретацію української воєнної прози в контексті категорій екзистенційного мислення, оскільки така проза свідомо й цілеспрямовано зображувала людину в екстремальних ситуаціях, чим виявила винятково цінний досвід буття» [11, с. 100]. Щоденниковий

© Коваленко А., Тельпіс Д., 2022

текст як такий, на наш погляд, є найкращим жанром для втілення авторських інтенцій. Базисом документальної прози є факт, проте емоція як засіб оповіді та втілення авторської думки є рівноправною складовою автодокументальної літератури. Емоційна складова щоденникового тексту є важливим, але й досі мало вивченим аспектом у науковому середовищі України.

Попри те що жанр щоденника існує вже кілька сотень років, більш-менш узгодженого тлумачення та визначення серед іноземних та вітчизняних науковців все ще не має. Розглядає щоденник у розрізі журналістикознавства І. Михайлин, він трактує жанр як «збірник щоденних записів індивідуального характеру» [6, с. 301]. Із літературознавчої перспективи його вивчали зарубіжні та вітчизняні дослідники А. Жірд, А. Хукс, Л. Гінсбург, М. Бахтін, Т. Бовсунівська та інші. Зокрема, професор О. Галич визначає місце щоденника у загальній системі жанрів і називає його «мемуарним жанром» [2]; К. Танчин, М. Варикаша та інші визначають його метажанрову природу, а С. Ігнатєва зауважує, що основною особливістю щоденникового тексту є сповідальність [3].

Новизна дослідження: у розвідці звернено увагу на психологічний аспект дослідження сучасної документальної воєнної літератури, зокрема щоденника, який ще не був об'єктом дослідження. Авторами пропонується аналіз і систематизація емоцій автора, героїв і читача та емоційних станів, пускових моментів емоцій – флешбеків і тригерів, котрі ілюструють емоційний досвід українців у переживанні російсько-української війни, демонструють картину світу як безпосередніх учасників, так і корелюють її в читача тощо. Тобто в статті вивчаються емоції з позицій їх впливу на щоденник як соціокомунікативне явище та як чинник наративності, оскільки вони сприяють белетризації тексту, домінують над описовістю, а подекуди й підміняють її.

Мета – виявлення в щоденниках про війну посередництвом емоцій та емоційних станів складників особистісної, соціальної та когнітивної психології, класифікація віднайденних емоцій, визначення їхніх мотивацій та співвідношення з емоційними станами, суб'єктивністю, психотипом автора тощо.

Завдання – осмислити в науковій літературі поняття «емоції» та «емоційні стани»; проаналізувати в основі теоретичні праці українських та зарубіжних учених щодо емоцій, їх класифікацій, характеристик; виокремити основні жанрові особливості щоденника; виявити та систематизувати емоції та емоційні стани в аналізованому творі; встановити взаємозалежність емоцій та мотивації; визначити засоби вираження емоцій у текстах; визначити роль емоційного складника в комунікаційних процесах.

Об'єкт дослідження – «Щоденник військового лікаря» В. Чернієнка (2020).

Предмет – специфіка емоцій та емоційних станів у воєнному щоденнику, їх типологія та функції, роль у соціалізації героїв, осягненні феномена війни та самопізнанні автора, вплив на жанровостильові та композиційні елементи тексту.

Методи дослідження: контент-аналіз використаний з метою виокремити названі автором емоції та емоційні стани в тексті й систематизувати їх, встановивши мотиваційність, співвідношення з фактами. Виділялися названі автором емоції, які переважно й стали домінантними в описі героїв. Також у ході дослідження було використано загальнонаукові (описовий метод, аналіз, синтез, порівняння) та структурний методи для сегментування емоцій та емоційних станів героїв, читача, автора і водночас їх аналізу й порівняння; виділення композиційних елементів тексту та зіставлення їх з емоційними станами; оцінки психологічного складника документального тексту.

Результати й обговорення. Зазначимо, що авторські емоції та емоційні стани в текстах розглядаються науковцями на зламі кількох дотичних одне до одного дискурсів: журналістикознавчого, комунікативного, психологічного, літературознавчого, лінгвістичного. Зокрема, емотивність та роль емоцій у текстах вивчали А. Приймак, В. Різун, М. Мілова, а також закордонні – М. Нашхоєва, С. Іонова, С. Коростова, Л. Бергардж, Х. Ламберт, А. Шендем, Б. Брасдат та ін. Однак співвідношення емоцій та емоційних станів автора, героїв, читача, їх мотивацій як особливості стилю, спосіб ко-

мунікації у воєнних щоденниках не потрапляли в обсервацію науковців, хоча й були предметом окремих досліджень із документалістики.

Велика група науковців вважає, що емоція є результатом переживання. Так, М. Лебединський та В. Мясичев переконані, що «емоції – одна з найважливіших сторін психічних процесів, що характеризує переживання людиною дійсності. Емоції представляють інтегральне вираження зміненого тону нервово-психічної діяльності, що відбивається усіма сторонами психіки та організму людини» [6, с. 222]. Продовжуючи тенденцію, Г. Фортунатов називає емоціями лише «конкретні форми переживання почуттів» [11, с. 143].

Слушне розуміння емоцій є в американського науковця К. Ізарда. У його короткому визначенні емоції відзначено також її чуттєвий і функціональний аспекти: «Емоція – це щось, що переживається як почуття, яке мотивує, організовує та спрямовує сприйняття, мислення та дії» [14, с. 27]. На думку дослідника М. Арнольда, емоції можуть бути прямо й опосередковано номінованими та описаними, що є предметом вивчення мовознавців.

Фундаментальним у науковому середовищі вважається розподіл емоцій на дві великі групи: базові та похідні або первинні та вторинні [14]. Відповідно до типології їм притаманні певні функціональні характеристики, зокрема для базових емоцій властиві функції забезпечення фізичного виживання в природі, самозбереження тощо, натомість окремі емоції характеризують особистість, забезпечують індивідуальні потреби людини тощо.

Типологій базових емоцій теж кілька, приміром, П. Екмана, Р. Плутчика, Е. Тітченера, К. Ізарда та інших, причому кількість самих емоцій теж різна, а дехто з учених виділяє їх бінарними опозиціями. Типологія останнього є найбільш ґрунтовною і визнаною в наукових колах: гнів, презирство, відраза, дистрес (горе-страждання), страх, провина, інтерес, радість, сором, подив [14, с. 140]. Серед характеристик емоцій К. Ізард називає те, що ці емоції переживаються людиною, усвідомлені нею, а також мають «організаційний і мотивувальний вплив на людину» [14, с. 157]. Р. Плутчик твердить, що вторинні емоції формуються під час соціалізації та усвідомлення власного «Я» [15, с. 57]. У вербальних видах мистецтва, літературі, журналістиці принциповим є способи, засоби вираження емоцій у текстах та їхня впливовість на читача. Щоденнику як жанру автодокументальної літератури (Т. Бовсунівська) та мемуаристики (О. Галич) притаманна емотивність тексту (чуттєва оцінка об'єкта, вираження мовленнєвими засобами відчуттів, настроїв, переживань людини). У нашому випадку властиві емоційне ставлення автора, його роль у тексті, місце дійових осіб, імовірність емоцій реального чи уявного реципієнта щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їхньої поведінки [3, с. 120]. Отож, нам цікава емоція також як одна з жанрових особливостей щоденника, спосіб вираження суб'єктивності. С. Ігнат'єва також акцентує: «Саме архітектоніка щоденника поєднує його композиційну модель з індивідуальним світовідчуттям» [4, с. 11]. Незаперечним є і комунікативний потенціал емоцій (емотивності) в щоденнику, де поряд з автокомунікацією має місце діалог із читачем, який здійснюється, за М. Нашхоевою [8], за допомогою набору мовних та текстових засобів, що використовуються автором для кодування емоційного змісту. Тобто автор через саморефлексію, роздуми, автокомунікацію зазнає впливу завдяки написанню власних текстів. Емоції у такому випадку виконують одну з головних ролей.

Власні життя, біографія, внутрішній світ багато в чому є для автора вихідним матеріалом, що піддається переробці й лише тоді знаходить загальне значення, коли стає фактом мистецтва. На думку Б. Кормана [5], у результаті виникає художній образ, який і схожий, і не схожий на реальний біографічний образ письменника. В основі художнього образу автора (як і всього твору в цілому) лежать, зрештою, світогляд, ідейна позиція, творча концепція письменника [5, с. 10].

У цьому розумінні щоденниковий жанр особливо цікавий як спосіб оцінки автора певних історичних подій, що відбуваються навколо нього в конкретний період, а також

особистих подій, іншими словами, як розкриття авторського світогляду. Водночас документальність щоденникового тексту зовсім не заперечує його паралельну емоційну складову.

Для детального аналізу документальної книги насамперед необхідно розуміти проміжок часу, про який ідеться, історичний та політичний контекст. «Щоденник військового лікаря» В. Чернієнка був написаний під час перебування автора у зоні бойових дій на сході України, зокрема під час «Іловайського котла» – бойових дій, що відбувалися під містом Іловайськ Донецької області від 6 по 31 серпня 2014 р. Під час операції українська армія зазнала чималих втрат, опинилася в оточенні противників (бойовиків так званих «ЛНР» та «ДНР», а також РФ) та змушена була відступити. Загальновідомо, що бої за Іловайськ вважаються одними з найбільш складних та трагічних бойових дій сучасності під час війни на території України.

За типом темпераменту автор сангвінік (людина зі стійкою та врівноваженою нервовою системою). У тексті це проявляється відносною спокійністю нарації матеріалу та в ідентичних реакціях на складні події, що переживаються автором. Водночас він жваво реагує та рефлексує щодо навколишнього, намагається прийняти й зрозуміти нові правила (умови війни) і їхній вплив (феномен війни).

Емоційна складова також вплинула, по-перше, на композицію тексту щоденника, визначила характер посвяти, листа-звернення до батька та листа-звернення до самого себе наприкінці тексту. У першому дописі щоденника – «Лист батькові». Автор в епістолярному жанрі звертається до батька, для тексту характерна сповідальність: «Пробач, що ми так рідко розмовляли», «Низько вклоняюсь твоїй тактовності, стриманості та дорослій шані», «Це так важливо, тату» [12, с. 3]. Окрім цього, у зазначеній частині наявна висока емоційна напруга, рефлексія, що досягається вираженням особистих почуттів, синівської любові: «Я дуже сумую за тобою», «Я пишаюсь бути сином твого роду, тату», «Я теж тебе люблю!» [12, с. 3]. Текст насичений великою кількістю емоційних звертань: «Маю надію, що ти знайшов спокій на небесах», «Сподіваюсь, нині ти бачиш мене, батьку» [12, с. 3].

По-друге, формує емоційний образ автора, який у цьому випадку вибудовується через розкаяння та/або сповідальність. Він сумує, що за життя не приділяв багато уваги батькові, роль якого в житті стала надважливою. Це викликає сум, певною мірою розпач і, зрештою, розкаяння. Тут досягається певна емоційність у підборі лексики й у цілому – загальна емотивність тексту. Автор відчуває гордість за свою рольову модель військового лікаря-хірурга, добровольця, патріота. Образ цієї рольової моделі формує емоції, що переживає автор, і визначає їх набір. Бачимо, що він рефлексує не лише стосовно минулого, але й майбутнього. Автор виражає сподівання, що навіть зараз (після фізичного зв'язку з батьком) він може виправити та вдосконалити стосунки із ним (емоційний зв'язок). Хоч переважно комунікує з батьком (образом батька), проте прослідковується тенденція до автокомунікації. Тобто всі слова, які він начебто говорить батькові, насправді ж говорить собі. Ідеться про класичну схему сповіді. Коли «проговорити» проблеми, емоції, то це дає можливість розібратися із собою нинішнім та майбутнім. Тут певною мірою батько для автора виконує роль «бога», якому сповідаються. Чітко зрозумілий екзистенційний стан автора. Цей стан, як, наприклад, і стан сну, медитації (у психіатрії – *прим. авт.*), дозволяє не лише осмислити власне життя, пройшовши випробування смертю та війною, а й зробити настанови собі малому в семирічному віці на майбутнє.

Водночас простежимо певне «підбиття підсумків» наратора на цьому етапі життя. Простіше кажучи, автор розповідає, що зрозумів за свої 26 років. Очевидно, що він комунікує не тільки з собою в минулому, але й передусім зі своїм читачем. В. Чернієнко «ділиться» мудрістю, якою встиг збагатитися протягом життя, разом із тим аналізує всі помилки. Певною мірою ці настанови – це те, чому навчився автор в умовах війни. Вони змінили образ, який наратор мав до цього. Можна говорити про війну як певний

обряд ініціації головного героя, адже йому довелося пройти шлях з оточеного Іловайська й вивести із собою групу солдат. «Блукання» в оточенні, боротьба з ворогом, голодом, смертю на кожному кроці – найтяжчі моменти випробування й фізичного, і психічного, котрі автор пройшов із гідністю.

Якщо «Лист до батька» можна сприймати як сповідь, то «Лист із теперішнього майбутнього» має ознаки «заповідей», якими автор хоче поділитися. Він вірить у ці закони, переконаний у справжності та правильності своїх настанов. Автор самоспоглядає з крайньої на цей момент точки свого життя. У листі якнайкраще продемонстрована автокомунікація. Герой спонукає себе, а радше – читача до дій. Найвищий ступінь емоційності в цьому розділі досягається контекстом. Читач розуміє, що автор робить фінальну точку у своєму тексті, коли розповідає про все, чому навчився. Емоційний образ автора формується відкритістю, щирістю та повнотою любові до людства (комунікація з читачем) та до себе (автокомунікація); скорочення дистанції в комунікації забезпечується високим ступенем емоційності та інтимізацією тексту. Схематично можна представити процес комунікування в такий спосіб (рис. 1):

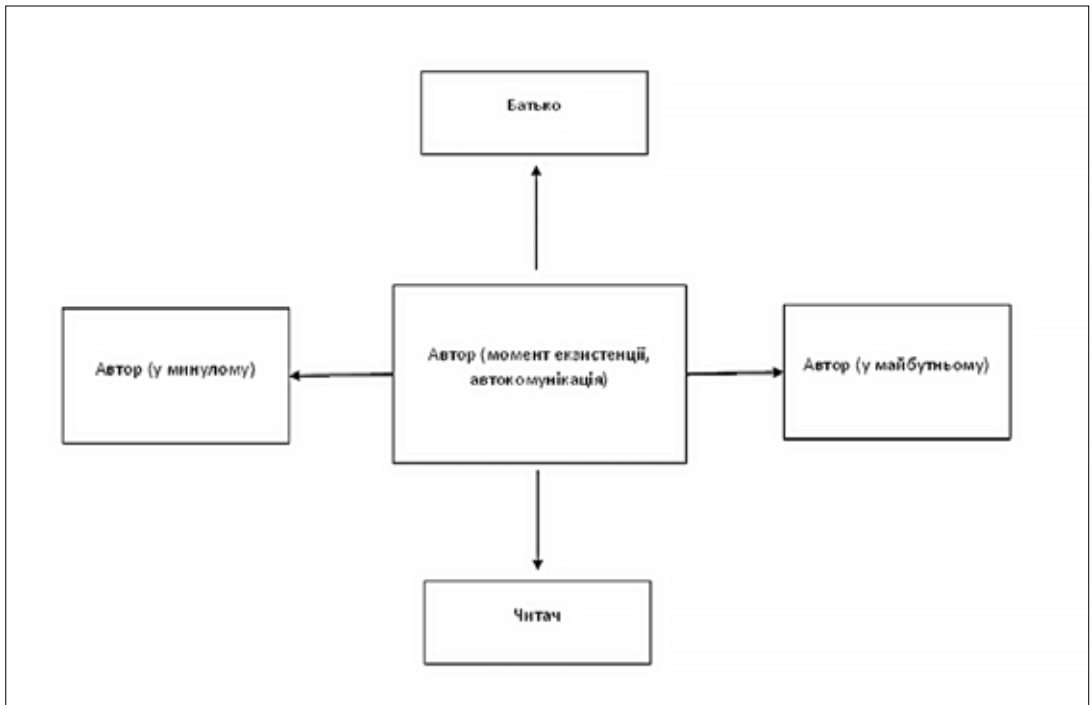

Рисунок 1 – Схема комунікативного потенціалу в тексті щоденника

Психологічне, емоційно-чуттєве, а також власне оцінне автор вкладає, зокрема, і в назви розділів, наприклад, «Ї тихий голос» [12, с. 4], «Жага свободи і ганьби» [12, с. 127], «Яма ганьби» [12, с. 40] та ін. У першому з означених розділів ідеться про екзистенційний стан автора після прибуття додому. Емоційність тексту досягається ретроспективою: нібито в мирній реальності автор згадає війну, у його пам'яті з'являються образи коханої. Можна говорити про так звані флешбеки (англ. *flash* – спалах, осяяння; англ. *back* – назад) та тригери (подія, що викликає в людини, хворої на посттравматичний стресовий розлад, раптове переживання психологічної травми). Емоції автора формує контраст між війною та миром. Це так званий образ миру (запашний хліб, гарячий суп, чай), якому протиставлені образи війни (вибухи, крики поранених, запахи горілого окопу, гіркий присмак порохових газів). Згодом для нього «стирається» межа між реальним і нереальним. Далі автор переповідає діалоги. Натомість емоційним образом, який «повертає» його до реальності, є голос дружини.

Типово, що в щоденниках про війну використовується прийом контрасту емоцій, котрий досягається різким перепадом емоційного стану головних героїв, на які впливають обставини. Війна – умова, у якій для особистості емоційність превалює, тому навіть незначна подія може викликати серйозну емоційну реакцію. Більше того, навіть в описах інших персонажів щоденника домінують їхні психологічні характеристики над описовими.

Виявлені емоції пропонуємо розподілити відповідно до концепції К. Ізарда [14, с. 140], серед яких гнів («з'являється дике рішення завдати ворогу удару» [12, с. 150]), презирство («У глибині душі я вже люто ненавиджу свій АК-47» [12, с. 166]), відраза («Роздивляюся чорну мутну рідину в старій погнутій пляшці. Так хочеться пити! Хоч би не отруїтись» [12, с. 139]), дистрес («Ніхто нас не шукатиме. Допомога не прийде. Якщо це станеться тут і сьогодні, то не знайдуть навіть тіла» [12, с. 125]), страх («Саме зараз, після всього пережитого, дуже страшно помирати, не побачивши вільної Батьківщини та рідних людей» [12, с. 164]) або ж, навпаки, заперечення відчуття страху («Не скажу, що стає страшно – навпаки, інше сильне відчуття палає в серці – саме зараз ще більше хочеться жити» [12, с. 172]), провини («У військовій справі накази не обговорюються. Конкретно його вини в цій несправедливій війні немає» [12, с. 99]), інтерес («Снаряд може важити до ста десяти кілограмів. Чую їхню страшну стрільбу вперше» [12, с. 123]), радості («Яка ж смачна там вода! Прохолодна, свіжа і без будь-якого запаху. Біла криниця – червоний калиновий кущ» [12, с. 44]), сором («Мені стає соромно й тяжко, що я давно немитий і такий жалюгідний» [12, с. 174]), подив, що трансформується під час стресу: на початку часто дивується певним речам («На моє велике здивування, їх утричі менше необхідного для такого численного особового складу» [12, с. 177]), а наприкінці, після того, як частина солдатів української армії намагалася повернутися додому, відчуття подиву автор заперечує («Нічому не здивовані й биті життям, ми зателефонували всім знайомим волонтерам, які допомагають у скрутних ситуаціях» [12, с. 182]).

Окрім базових емоцій, автор нерідко відчуває й вторинні, зумовлені усвідомленням власного «Я» та свого місця в нових умовах. Найчастіше він використовує такі вторинні емоції (за Р. Плутчиком [15]): любов, тривога, відчай, оптимізм. Це пояснюємо не лише новими для головного героя умовами, але й впливовістю професійних, національних, гендерних та ментальних особливостей. Причому вторинні емоції, проявлені в тексті, пропонуємо розглядати як емоційні стани.

Приміром, про почуття любові до ворога відкрито він говорить у розділі «Дивний сон» [6, с. 141]: «Швидко настає розуміння, що він не вбивця, можливо, він – лиш інструмент. У душі виникає безкорислива любов до свого кривдника. Що це таке? Як так можливо?» [12, с. 141]. Наратор сам не розуміє своїх відчуттів. Далі стає зрозумілим, що відчуття спричинене позбавленням автора страждань, які приносить війна. У цьому ж розділі в ретроспекції він описує любов як найвище почуття: «Блаженство, легкість, неземна безтурботність і любов за одну мить...» [12, с. 141]. Під час «смерті» автор згадує про свої найяскравіші події в житті, стверджує, що це найвища цінність у житті. Ця думка підтверджується в останньому розділі щоденника, коли він наставляє себе любити усіх людей.

Тривога – відчуття, яке автор називає постійним у зоні бойових дій. Звичайно, вона спричинена безперервним ризиком втрати життя себе й інших. Найчастіше автор відчуває її під час артилерійських нападів ворогів. «За ці дні так звик до постійної тривоги й нервового перенапруження, що й тепер немає спокою» [12, с. 131]. У щоденнику оповідач створює умови, які змушують читача також відчути тривогу під час прочитання. Це можливо завдяки використанню фактів-образів (військова техніка, звуки вибухів, запах пороху, опис відчуття спраги та голоду), а також способом побудови нарації. У цьому випадку головний герой фіксує хроніку війни такою, як її бачить. Отже, тривожність представлена в тексті як головна підстава для емотивності.

Безвихідь на війні спричиняє відчай: «Це страшне тваринне ество змішується з загостреним відчуттям несправедливості й смертельного розпачу в безвихідній ситуації війни» [12, с. 116]. Автор приймає війну, певною мірою погоджується з нею, але внутрішньо бореться. Відсутність можливості впливу згодом трансформується у відчай. Після того, як він описує відчай, одразу ж налаштовує себе на оптимізм, що є проявом ментальної особливості.

Життєствердність автор часто відчуває в пікових фазах бойових дій. Наприклад, у намаганнях врятуватися під час чергового обстрілу: «Сподіваюся, тут буде безпечніше. Людська надія на краще – це геніальний самообман розуму в умовах суворой дійсності» [12, с. 53]. У цьому випадку оптимізм – наслідок страху, тривоги та переживань. Тут він як вторинна емоція та емоційний стан проявляється паралельно з первинними емоціями, що мають «рятувати власне життя». Оптимізм часто стає мотивацією до дій, ухвалення рішень головним героєм: «Може, саме тепер є надія вийти...» [12, с. 148]. Означена вище емоція сприймається автором як життєствердний факт, що допомагає та супроводжує. Окрім цього, певною мірою цинічний оптимізм простежуємо під час опису автора стану його пацієнтів: «Сподіваюсь, він виживе» [12, с. 34].

У щоденниках про війну психологічні стани мовця (екзистенційний, шоківий, піднесений тощо), а також так звані порогові моменти, які змінюють уявлення автора про світ, прямо визначають мотивацію емоційності, зокрема, у тексті. Так званий емоційний стан Ю. Бутузова характеризується складністю, слабкою інтенсивністю, тривалістю в часі, безпредметністю й оцінним характером самого суб'єкта, а також циклічністю й підтримкою внутрішньої емоційної напруги [1].

Прикладом емоційного стану може слугувати розділ «Невідомий солдат у моїй машині» [12, с. 93]. У тексті описується епізод, коли автор потрапляє до лікарні, у якій велика кількість російських військових, і це стає переломним для нього моментом: «На мій великий жах, у всіх солдатів клітчаста зелена форма збройних сил армії сусідньої держави. Шеврони на рукавах теж із прапором країни-сусіда. Більшість зі зброєю. Не розумію, як я не помітив цього, входячи в лікарню. Страшний сон! Думки клубочаться в голові. Це ж українське звільнене місто!» [12, с. 93]. Автор одразу відчуває кілька емоцій, перебуваючи в стані шоку: гнів, лють, розчарування, нерозуміння, сум. Невідповідність фактів у авторській свідомості (когнітивний дисонанс) провокує високий ступінь емоційності. Розуміємо, що після переживання цієї ситуації він занурюється в самопізнання. Тут знову чітко спостерігаємо зародження емоційного стану: тригер – зустріч із ворогами, рефлексія – усвідомлення факту, настання емоційного стану – стан агресії, прагнення до відновлення справедливості.

Водночас вихід з емоційних станів не описується в тексті. Читач простежує емоції та протяжні стани, проте про довгі рефлексії та способи їх подолання доводиться лише здогадуватися. Тут автор використовує так звану «кліповість», переключаючи увагу або на розв'язання проблеми, що склалася, або на інші факти, що відбуваються з ним.

Додамо, що вторинні емоції, описані раніше, збігаються з емоційними станами. Наприклад, одним із таких переломних моментів для автора є зустріч із місцевою шестирічною дівчинкою Марійкою. Про цей епізод ідеться в розділах «Полуниця без дусту» [12, с. 16] та «Марія» [12, с. 18], де автор самовизначає себе як військового, погоджуючись на нові правила життя в умовах війни. Таким чином емоційність щоденникового воєнного тексту досягається і внутрішньою самоідентифікацією головного героя. Він відмовляється брати полуницю, зібрану дівчинкою, через гіркий досвід отруєння військових. У цей момент у тексті борються два образи: автор без війни та автор на війні. З одного боку, йому притаманне все людське (довіра, насолода, любов), з іншого – він усвідомлює свою відповідальність та нові умови, у яких перебуває. Така дилема провокує високий сплеск емоцій. Приміром: «Розглядаю пакунок у дівчачих руках. І така ж наливна червона полуниця! Як та кров дядька Петра на кам'яному березі» [12, с. 16] (радість, піднесення, ностальгія). Далі автор дізнається, що місцева школа згоріла: «Я

замовк. Боляче це чути. [...] Проте я навіть не уявляв собі, що насправді це так страшно» [12, с. 17].

Водночас автор не лише фіксує свої емоції, а й намагається викликати їх у читача. Більшість із них будуть вторинними, оскільки комунікативний потенціал щоденника направлений не тільки на створення ефекту присутності шляхом документального відтворення ходу війни, а на соціальний ефект, зумовлений осмисленням війни як суспільного явища. Серед експлікованих емоцій виділяємо бінарні емоції інтерес-очікування-настороженість та тривога-страх-розгубленість. Безперечно, весь зміст щоденника становить інтерес, оскільки це особистий авторський досвід воєнного лікаря на війні: «Мій пацієнт, побачивши знайомого бійця з відірваною рукою по самий тулуб, підняв залиті потом очі на мене й все передав наляканим поглядом. Його ситуація ще не така важка. Своєю здоровою рукою на грудях він тримає гранату, сильно затиснувши її пальцями. Постійно з недовірою вдивляється в обличчя незнайомих солдатів. Не хотілось би загинути підлою смертю від рук засланого диверсанта. Щойно з кабінету вивезли померлого під час діагностики бійця. Стіл та підлога в рентгенкабінеті залиті липкою свіжою кров'ю. Утомлена лікар-рентгенолог, по лікті забруднена в кров, намагається швидко витерти апарат. Мій пацієнт, піднявшись із каталки, повільно став на коліна, засунув гранату в нагрудну кишеню, і теж почав витирати деталі рентгенологічного апарата здоровою рукою. Словами це не передати» [12, с. 34].

Ефект нагнітання досягається зображенням емоційного стану медперсоналу, істерики медсестер, стресу, тваринного страху пораних, що створює гнітюче враження в читача. Не менш показовим є переживання відрази-огиди-неприйняття у ставленні до ворога: «Сміливо надбираю частину страви з його тарілки й починаю їсти. Тільки побачивши, що я безпечно їм те саме, він уже без страху хапає свою миску й теж швидко їсть. Даю йому скибку білого хліба. Ситуація морально не з легких. Ми, військові з ворогуючих сторін, зараз в оточенні їмо поряд. Один захищає свою рідну державу, інший прийшов окупувати чуже. Він доїв, неочікувано жалісно подивився на мене, заковтнув ще кусень хліба і сказав українською: – Дякую, док. Пробач...» [12, с. 100].

Інтерес-хвилювання простежується і в записах від 24 до 29 серпня, в яких автор описує вихід з Лловайського котла протягом п'яти діб. Читач переживає разом із героєм цілу емоційну палітру первинних та вторинних емоцій, підсилену інтригою, певним ефектом авантюри на межі життя й смерті, адже авторові довелося відчувати спрагу, голод, «дикий страх», розпач, безнадію, а його «нерви на межі можливого», оскільки навколо чатувала смерть, якщо не від ворога, то від спраги. Реципієнт протягом блукань автора напомацки і вдень, і вночі переживав такі емоції, як настороженість-очікування-інтерес, а згодом, коли з'явилася надія на порятунок, відчув разом з оповідачем оптимізм-надію-спокій і розчарування. У цілому імпліцитно читачеві передавалися всі емоційні авторські стани навіть тоді, коли головний герой під ризиком смерті, проходячи повз ворога за кілька метрів, був одержимий почуттям помсти: «Шалений азарт неймовірної ситуації запалоє виснажену нервову систему. Аж голки в руках від нав'язливої думки: а що б таке ще небезпечно вчинити під носом численного ворога? Звісно, в такому рішенні зовсім немає мужності. Війна – це не гра, тут, хто програв, платить своїм життям, а переможець нагороджується черговою людською смертю на власний прижиттєвий хворий рахунок та вічну гонитву за страшними спогадами пережитого. Все це – загадки вразливої психіки надскладного людського розуму» [12, с. 152]. В усьому тексті автором формуються такі вторинні емоції читача, як повага-довіра-надійність-віра: «– Дякуємо тобі на доброму слові, чоловіче Божий, – відповідаємо, – ми ніяк не полишимо наших. Рятуйся сам і селян виведи звідси, хто залишився. Нам Батьківщину обороняти треба!» [12, с. 103]; любов до власної землі, до якої він спонукає і читача: «Часто пригадую славу стару криницю на Вінниччині в селі моєї бабусі, де я народився й ріс. Яка ж смачна там вода! Прохолодна, свіжа і без будь-якого запаху. Біла криниці – червоний калиновий кущ. Ще малим я взяв невелику гілочку з ко-

рінцем у мосі вчительки математики. Сам посадив біля нашої криниці за дерев'яною лавкою. Цікаво, чи знає моя вчителька, що я на передовій? А може, й не пам'ятає вже такого односельчанина» [12, с. 44].

Не менш ефектно в тексті передаються емоції героїв. Так, скажімо, одна з медсестер під час доставки В. Чернієнком пораненого до лікарні виявила до автора співчуття, доброту, увагу: «Вона налякано, проте тихо мовила: – Лікарю, давайте я потримаю ваш автомат, поки ви читаете. Медсестра зовсім спокійно дивилась на мене і непомітно трималась за лівий бік... [...] спокійно підійшла ближче й неочікувано по-материнському обняла мене і прошепотіла: – Боже, що вони там з вами на передовій зробили... На що вони перетворили вашу молодість... Скільки ваших хлопців уже полягло... Скільки таких Старобешевів уже пройдено вогнем» [12, с. 35].

Часто воїни перебувають у стані відчаю, розпачу на межі з істерикою під час переживання смерті побратимів, які загинули на їхніх очах: «Товариш убитого бійця, ставши поблизу на коліна, починає гірко плакати й трусити вже холодне тіло. Я його добре знаю, проте вперше бачу, як плаче боєць. Він не йме віри: – Як нічим не допоможеш? Як смерть? У нього ж дитина народилася. Він завжди ходив у бронезилеті, ніколи не знімав. Уставай! Слухай мій наказ: уставай, солдате! – він продовжував голосно кричати й трусити нещасне тіло. – Ми ж мали через тиждень із тобою повертатися додому! Ми ж тут за півроку все разом пройшли! Не лежи ось так мовчки. Уставай! У нас же служба!» [12, с. 92]. Водночас українські воїни демонструють незламність, стійкість: «Чуємо, як солдати перегукуються: чи всі встигли потрапити в траншеї, копанки та бліндажі. Начеб усі. Чути, як разом гучно співають гімн України. Відчуваємо себе міцніше! Нас не зламати» [12, с. 29].

Ставлення місцевих мешканців та вияв емоцій щодо українських воїнів, зокрема й автора, переважно продемонстроване епізодичними персонажами, літніми людьми, які допомогли лікареві з порятунком поранених. Так, місцева дівчинка пройшла повз мінне поле пригощати автора полуницею. Вона без страху, відкрито спілкувалася з автором, виявляючи, з одного боку, зацікавленість, інтерес до лікаря, з іншого – доброту, радість, гостинність тощо, чим асоціюється з мирним майбутнім оповідача: «... Маленька та гарна, як ясочка, вона, зовсім не боячись мене, підійшла ближче й усміхнулася. В рученятах мала невеликий напівпрозорий пакунок, з якого капала чиста вода. – Дядечку, домашньої полуниці не хочете? Я сама збирала. [...] Ніхто й не знає, що я ходила до вас. [...] Не бійтесь, я знаю – вона без того сірого дусту. Я сама їла, ось. Малими пальчиками дівчинка хутко дістала одну велику ягоду з пакунку і, щоб довести мені свою чистоту, з'їла її з таким милим задоволенням на своєму маленькому обличчі, що в мене аж слюзи виступили на очах. Так закортіло тієї полуниці. [...] Маленька місцева україночка, сидючи біля мене, хутко їла свою полуницю. – Тут з вами смачніше!» [12, с. 16–17]. Водночас не можна заперечити й факту негативного ставлення місцевого населення, яке сформувалося під впливом російської пропаганди, прояву первинних емоцій гніву та презирства, що виявлялися в спробі отруєння українських солдатів, гніву навіть до полонених українських солдатів та лікаря похилого віку, їх побиття камінням жінками тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Встановлено, що у своєму «Щоденнику військового лікаря» В. Чернієнко чітко проявляє емоційно-чуттєву складову в характері нарративу тексту. Емоційно-чуттєве досягається через поетику, описи, ретроспекцію, гасла, звертання, вираження власних почуттів напряму та найголовніше – оцінки. Повнота емоцій та станів дає змогу наратору роз'яснити, деталізувати свої відчуття, подекуди показати, як страх, смерть, розпач сублімуються у творчість, мрії про майбутнє, а сповіді й сни виступають моментами самотерапії. Емоційна парадигма особливо яскраво позначається на суб'єктивній складовій тексту, домінує над описовою. Тож читач розуміє та отримує найголовніше від щоденникового тексту – думку автора, його оцінку, стає співучасником під час опису подій, що трапляються безпо-

середньо з оповідачем або навколо нього. Для тексту характерна риса сповідальності, яку автор виявляє в листах до батька, до себе та рефлексіях протягом нарації. Загалом виявлено первинні та вторинні емоції, як-то гнів, відроза, відчай, страх, дистрес (горе-страждання), провина, інтерес, радість, любов, здивування тощо на такий емоційний та соціальний подразник, як війна. Вона загострює, насичує емоції та емоційні стани без винятку всіх учасників, робить реалістичним, опуклим, документальним феномен війни та сприяє процесу переродження (ініціації) героя, переосмислення життєвих цінностей, картини світу й підсилює всі комунікативні процеси в межах вербального тексту.

Емоційні стани автора проявляються та формуються в документальному щоденниковому тексті за однаковим принципом: тригер, рефлексія, настання емоційного стану.

На емоційну та документальну складову впливають суб'єктивність автора, часова перспектива та мотивація до комунікації. Аналіз психологічних та наратологічних особливостей мілітарної літератури може лягти в основу в подальшому в більш ґрунтовні її дослідження.

1. Бутузова Ю. Психологическая сущность эмоционального состояния личности. Омский вестник. Психологические науки. 2011. № 5. С. 173–175. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-suschnost-emotsionalnogo-sostoyaniya-lichnosti/viewer>.
2. Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. XXIII, ч. 3. С. 1–12.
3. Галич О. Щоденник як жанр мемуарної літератури. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2013. Вип. 3. С. 31–36.
4. Ігнат'єва С. Діаріуш як жанр щоденникового дискурсу. Дніпро : Престо, 2018. 30 с.
5. Корман Б. О. Изучение текста художественного произведения. Москва : Просвещение, 1972. 111 с.
6. Лебединський М., Мясищев В. Введение в медицинскую психологию. Санкт-Петербург : Медицина. 1966. 324 с.
7. Михайлин І. Журналістика: словник-довідник. Київ : Академвидав, 2013. 320 с.
8. Нашхоева М. Лингвистическая концепция эмоций и эмотивности текста. Вестник ЮУрГУ. Сер. «Лингвистика». 2011. Вып. 1. С. 92–105.
9. Разуванова Ю. Мовні засоби вираження емоційного стану : *Перекладацькі інновації : доп. та повіомл. третьої Всеукр. наук.-практ. конф.*, 15–16 березня 2013 р. Суми, 2013. С. 119–123.
10. Танчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.06. Тернопіль, 2005. 20 с.
11. Фортунатов Г. Общая психология : учебн. Москва : Просвещение. 1976. 250 с.
12. Чернієнко В. В. Щоденник військового лікаря. Харків : Фоліо, 2020. 188 с.
13. Чиж Н. О. Воєнний щоденник як «Текст пам'яті» в умовах екстремального напруження особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 65. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7685/1/22.pdf>.
14. Izard C. The Psychology of Emotions. New York : Plenum Publishing Corporation as a part of Springer Science, 1991. 453 p.
15. Plutchik R. Emotion: Theory, research, and experience: *Theories of emotion*. New York : Academic, 1983. Vol. 1. P. 57–71.

1. Butuzova, Y. (2011), «Psychological essence of emotional state of personality, *Omskyj vestnyk. Psichologicheskiye nauky [Omsk vestnik. Psychological sciences]*, no. 5. pp. 173–175, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-suschnost-emotsionalnogo-sostoyaniya-lichnosti/viewer>.

2. Varikasha, M.M. (2010), «Non-fiction literature: between fact and fiction», *Aktualni problemy slovyanskoyi filologiyi [Actual problems of Slavic philology]*, iss. XXIII, part 3, pp. 1–12.

3. Halych, O. (2013), «Diary as a genre of memoir literature», *Visnyk Zaporizkogo nacionalnogo universytetu. Filologichni nauky [Bulletin of Zaporizhzhya National University. Philological sciences]*, iss. 3, pp. 31–36.

4. Ignatieva, S. (2018), *Diariush as a Genre of Diary Discourse*, Presto, Dnipro, 30 p.
5. Korman, B.O. (1972), *Study of the Text of a Work of Art*, Enlightenment, Moscow, 111 p.
6. Lebedinsky, M., Myasishchev, V. (1966), *Introduction to Medical Psychology*, Meditsina, St. Petersburg, 324 p.
7. Mykhailyn, I. (2013), *Journalism: Dictionary Reference Book*, Akademydav, Kyiv, 320 p.
8. Nashkheeva, M. (2011), «Linguistic concept of emotions and emotionality of the text», *Vestnyk YuUrGU. Ser. «Lingvystyka» [SUSU Herald. Ser. «Linguistics»]*, iss. 1, pp. 92–105.
9. Razuvanova, Y. (2013), «Language means of expressing emotional state», *Translation innovations: supplement and report of the third All-Ukrainian scientific-practical conference, March 15-16, 2013*, Sumy, pp. 119–123.
10. Tanchyn, K.Y. (2005), «Diary as a form of self-expression of the writer», Abstract of the PhD diss. (Philology), Ternopil, 20 p.
11. Fortunatov, G. (1976), *General Psychology : textbook*, Enlightenment, Moscow, 250 p.
12. Chernienko, V.V. (2020), *Diary of a Military Doctor*, Folio, Kharkiv, 188 p.
13. Chyzh, N.O. (2017), «Military diary as a «Text of Memory» in conditions of extreme stress of the personality, *Naukovi zapysky Nacionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya». Seriya «Filologichna» [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Philological»]*, vol. 65, available at: <https://eprints.oa.edu.ua/7685/1/22.pdf> (date of access: 21.01.21).
14. Izard, C. (1991), *The Psychology of Emotions*, Plenum Publishing Corporation as a part of Springer Science, New York, 453 p.
15. Plutchik R. (1983), *Emotion: Theory, research, and experience: Theories of emotion*, Academic, New York, vol. 1, pp. 57–71.

UDC 070]:159.942-057.36: 821.161.2-94

PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF MODERN UKRAINIAN MILITARY DIARIES

Kovalenko Alla, PhD (Philology), Associate Professor,
Mechnikov Odesa National University, Dvoryanska str. 2, 65082, Odesa, Ukraine, e-mail: kovalenkoalla777@gmail.com.

ORCID – <https://orcid.org/0000-0001-6750-9133>

Telpis Dmytro, Magistrant,
Berdiansk State Pedagogical University, Schmidt str. 4, 71100, Berdiansk, Zaporizhzhia region, Ukraine, e-mail: dmitrytelpis@gmail.com.

Introduction. Invaluable from the point of view of personal military experience, comprehension of the phenomenon of war by the participants themselves is documentary literature, such as the texts of G. Kharchenko «Diary of an Artilleryman», R. Zinenko «Illovaysk Diary», V. Chernienko «Diary of a Military Doctor», etc., the last one was the most emotionally expressive.

Relevance and purpose of the study. Undoubtedly, war literature, documentary, journalism are now being actively studied in scientific circles from the standpoint of chronicles of events, interest in the author's personality, his reactions to events, in general, understanding the phenomenon of war between the «fraternal peoples». Our attention is drawn to the axiological and psychological aspects of the study of the documentary text about the war, hence the purpose: to identify the emotional component in such diaries, to classify emotions, emotional states of the author, characters and reader, to determine their correlation with the subjective psychotype of the author, as well as to describe the ways of representing emotionality in the text.

Research methods. The study of emotions and emotional states, their allocation in the diaries was carried out on the basis of the content analysis of the text, the allocation of emotions and emotional states named by the author, the use of general scientific methods of analysis, synthesis, comparison, as well as the structural method to highlight the emergence of psychological states and emotions, their stages of formation, influence on the features of the narration in the diary etc.

Conclusions. The genre of the diary allows illustrating self-reflection and specifically reflect personal emotions, the author to be as frank as possible with himself (in the studied text also through confession and sleep), and at the same time show an emotional slice of the social experience of war related to professional and civic duties. The analyzed diary shows that in the course of acquiring their own experience of war, the participant/witness experiences the entire emotional paradigm of both primary (anger, disgust, despair, fear, distress, guilt, interest, joy, love, surprise) and secondary emotions, and secondary emotions (emotions in the course of human socialization), named and unnamed, dominant explicated binary emotions (interest-excitement, disgust-aversion-rejection, alertness-expectation-interest), etc.

Existential states reflected in the diary, firstly, reflect the emotional image of the author as fully as possible, demonstrate the highest degree of emotionality of the author's «I»; and secondly, help reflect also the processes of auto-communication and overcoming the distance in communication with the reader, have a powerful influential potential through frankness, openness.

The text highlights flashbacks and triggers, which are often a trigger or a certain stage in the experience of emotions and emotional states. In order to avoid psychological trauma, addiction to the psychological state of shock, the author sublimates in the diary, in particular, in the experiences of positive emotions of childhood, love for his father, beauty, admiration for a little girl and dreams of his own children, and therefore - hope for salvation, survival. The emotions and emotional states highlighted in the diary clearly demonstrate the motivation of the activities of servicemen and ordinary Ukrainians in the occupied territories in extreme conditions, as well as have an informational and psychological impact on mass communication in Ukrainian society.

Keywords: war, emotions, emotional states, social and communication technologies, diary.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2022.